

Şehzâde Elçisi Safiyesultanzâde

İshâk Bey

Kemal Beydilli*

Ishak Bey, the "Prince Envoy" and "Descendant of Princess Safiye"

Ishak Bey -known as Sultan Selim III's "prince envoy" (şehzade elçisi) and descendant of Princess Safiye (Safiyesultanzâde)- is commonly confused with Ishak Efendi, an instructor at the Imperial School of Engineering. Ishak Bey, who led an adventurous life, lived long years outside the realm on account of his having aroused the enmity of Cezayirli Gazi Hasan Pasha, the admiral of the imperial fleet. Subsequently, under the patronage of Küçük Hüseyin Pasha, the admiral of the fleet, he served as interpreter in the fleet and acted as consultant to the pasha in political matters. In this role, his services were called upon in the negotiations for the withdrawal of the French from Egypt upon the arrival of the English fleet before Istanbul. In the present study, the author concentrates on revealing the nature of Ishak Bey's status as the "Prince envoy," documents his political activities and presents evidence for his certain identification, which eliminates the possibility of his having been Ishak Efendi, the engineering professor.

Maceracı kişiliği ile temayüz eden İshâk Bey, kardeşi İsmail ile birlikte III. Mustafa devrinde çoğlanlar arasında yer alıp Küçük Hüseyin Paşa gibi şehzade Selim'e (1761-1808) yakın olarak yetişti. Ailesi ve hanedana olan sihiyyeti hakkında tam bilgiler mevcut olmamakla beraber, kendisinden kaynaklar "Safiyesultanzâde" olarak bahsetmekte ve günümüz tarihçileri tarafından yapılan çalışmalarda ise hiçbir bilimsel veriye dayanmadan Mühendishâne başhoca İshâk Efendi ile aynı şahıs olduğu ileri sürülmekte¹ veya açık kanıtlara rağmen bu karışıklığı giderecek kesin bir ayırımda bulunulmamaktadır.²

* Prof. Dr. Kemal Beydilli, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 bk. F. R. Unat, "Başhoca İshâk Efendi", *Belleten*, XXVIII (Ankara 1964), s. 89-107.

2 bk. Seyitdanlıoğlu, "Sultanzâde İshâk Bey ve Başhoca İshâk Efendi Aynı Kişi midirler", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, VI, 1-2 (Ankara 1989), s. 228; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Başhoca İshâk Efendi, Türkiye'de Modern Bilimin Öncüsü*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1989, s. 1-5.

Kaynaklarda kendisinin *Safiyesultanzâde* olarak belirtilmesinden ötürü önce bu yönde bir inceleme yapılması cihetine gidilmiştir. İshâk Bey'in "*Şehzâde elçisi*" olarak Fransa'ya gönderilişi ve III. Selim'in şehzâdeliğinde Fransa kralı XVI. Louis ile olan yazışmaları üzerinde belgesel bir çalışma yapmış bulunan Uzunçarşılı, İshâk Bey'in ceddinin IV. Murad'ın kızı Safiye Sultan ile Hüseyin Paşa olduğuna dair bilgileri doğru kabul ederek yola çıkmış olmakla beraber, şeceresini tanzim ettiği bu ailenin ahfâdı arasında İshâk ve dolayısıyla kardeşi İsmail Bey isminde birisinin yer almadığını tespit etmiştir.³ Unat ise, bu duruma bir çözüm bulabilmek amacıyla, İshâk Bey'in III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan ile Sarı Mustafa Paşa soyundan geldiğini ileri sürmekte, Fransız arşiv kaynaklarında şahıs isimlerinin yanlış yazılımları ihtimalinden hareketle "Saliha" isminin "Safiye" olarak kaydedilmiş olabileceğine dikkati çekmekte ve böylece İshâk Bey'in bu çiftin kızı olan Hatice Sultan'ın, Mehmet Bey adında biriyle evliliğinden doğmuş olmasını mümkün görmektedir. Mehmet Bey ise III. Ahmed'in bir diğer kızı olan Fatma Sultan ile Nevşehirli İbrahim Paşa'nın izdivacından dünyaya gelen yine Fatma isimli bir Sultan ile Mustafa Bey adında bir zatın oğludur. Dolayısıyla Unat, İshâk Bey'i "Fatma Sultanzâde İshâk Bey" olarak takdim etmekte, ayrıca İshâk Bey'in hayat hikâyesini İshâk Hoca'nın ki ile birleştirerek büyük bir yanlışlığa düşmektedir.⁴ İshâk Bey'in "*Safiyesultanzâde*"liği ile ilgili sağlam bir şecere oluşturulması istikametindeki bu zorlamalar, Safiye Sultan'ın IV. Murad'ın kızı olarak belirtilmiş olmasında yatmakta, tartışılmadan kabul gören bu bilgi dışına çıkılmadığından ve bir başka Safiye Sultan ve Safiyesultanzâdeler'in de olabileceği sorgulanmadığından sağlam bir şecere tanzimi ve kimlik tesbiti yapılamamış bulunmaktadır.

İshâk Bey'in ahfâdı, IV. Murad'ın değil II. Mustafa'nın 1696-1778 arasında yaşamış olan kızı Safiye Sultan'dır.⁵ "Kapıcıbaşı" olduğu ileri sürülen babasının adı Mehmet olup, devrinde ve annesinin sağlığında da "*Safiyesultanzâde*" olarak bilinmekte ve "vakt-i namaz" lakabıyla anılmaktaydı.⁶ Safiyesultanzâde Mehmet Efendi'nin önceleri Saray'da "*Çukadarağa*" olarak görev yaptığı ve 13 Recep 1171'de (23 Mart 1758) "*Kapıcıbaşılık*" ile çırağ edildiği istidlâl edilmekte⁷ ve 3 Şevval 1171'de (10 Haziran 1758) "*ulûfeciyan-ı yesâr kâtibi*"⁸ ve 8 Şevval 1176'da (22 Nisan 1763) yükseleterek "*ulûfeciyan-ı yemîn kâtibi*" olduğu anlaşılmaktadır.⁹

3 İ. H. Uzunçarşılı, "Selim III'ün veliaht iken Fransa Kralı Lui XV ile muhabereleleri", *Belleterin*, II (Ankara 1938), s. 199-200.

4 Unat, "Başhoca İshâk Efendi", s. 102-103.

5 Hakkında bk. M. Çağatay Uluçay, *Padışahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1980, s. 77-78.

6 bk. Şemdanîzâde Fındıklılı Süleyman, *Mür'î't-levârîh* (nşr. Münir Aktepe), II-A, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1978, s. 17.

7 Yunus İrmak, *III. Mustafa Rûznâmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1991, s. 16.

8 Şemdanîzâde, a.e., II-A, s. 17.

9 Şemdanîzâde, a.e., II-A, s. 57.

Bununla beraber, aynı sıralarda IV. Murad'ın kızı Safiyesultanzâdeler'in de devlet hizmetinde yer aldıkları tesbit ve tefrik edilmektedir: Safiye Sultan'ın Hüseyin Paşa ile olan izdivacından doğan oğlu Mehmet Remzi Paşa'nın (ö. 1718) torunları olarak Abdi (ö. 1773), Mehmed Sadık (ö. 1780), Ahmed (ö. 1802), İsmail (ö. 1797) ve Mehmed Dâniş (ö. 1836) bilinmektedir.¹⁰ Bunlardan Mehmet Sadık "Hacegân"dan olup, Temmuz 1760'ta "Tarihçi" olarak vazife görmekteydi.¹¹ Mehmet Sadık, Şevval 1176 tevcihatında (22 Nisan 1763) İstanbul Baruthânesi Nâzırı olarak tayin edilmiştir.¹² Aynı yerde belirtilen Şevvâl tevcihatında "Sergi Kâtibi" olarak atanan Dâniş Efendi'nin de Mehmed Dâniş olduğu istidlâl edilmektedir.

İshâk Bey'in babası Mehmed Efendi'nin II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan'ın hangi izdivacından dünyaya geldiği, dolayısıyla babasının ismi kesin olarak tespit edilememiştir. Safiye Sultan, 1710-1723 yılları arasında Maktûlzâde olarak anılan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa,¹³ 1726-1728 yılları arasında Mirzâ Mehmet Paşa¹⁴ ve 1740-1759 yılları arasında Ebubekir Paşa¹⁵ ile olmak üzere üç evlilik yapmıştır.¹⁶ Son evliliği yaşlılığında ve ikinci evliliği geçkinliğinde vaki olduğu noktastan hareketle Mehmet Efendi'nin Maktûlzâde Ali Paşa ile olan ilk evliliğinden doğmuş olduğunu kabul edebiliriz. Safiye Sultan'ın 1790'da ölen kızı Zahide Hanım'ın, üçüncü kocası Ebubekir Paşa'nın oğlu Elhâc Süleyman Bey ile evlendiği bildirilmektedir.¹⁷ Bu durumda da bu kızının Mehmet Efendi ile öz kardeş olması gerekecektir. Mehmet Efendi'nin İsmail ve İshâk isimlerinde iki oğlu olmuştur. Bunların da Saray'a alınarak yetiştirildikleri bilinmektedir. Nitekim İshâk Bey'in 1769'da "Peşkir-ağası" olduğu belirtilmektedir.¹⁸ Zahide Hanımsultan'ın Safiye Sultan'ın tek evladı olduğu ileri sürülmektedir.¹⁹ Bunun ölümüyle aile soyunun kesildiği ve "bunun üzerine 1224 Recebi guresinde" (Ağustos 1809) aile vakıfları idaresinin Hamidiyye Vakfı mütevellisine bırakıldığına dair verilen bilgi,²⁰ Zahide Hanım'ın 1790'da (h. 1204) ölmüş olması ve vefatından yirmi hicri yıl sonra vakıfların idaresinin devredildiği gerçeği karşısında, "bunun üzerine" ifadesinin isabetsizliği yanında, torunları İsmail ve İshâk beylerin 1809'dan sonra aşağıda belirtileceği üzere herhangi bir şekilde ortadan kaybolmalarıyla ilgili bir tasarrufa işaret etmesi bakımından ayrıca önemlidir.

10 Uzunçarşılı, "Selim III'ün veliaht iken...", s. 199-200; Şamil Mutlu, *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati: Mehmet Dâniş Bey ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1994, s. 9-11.

11 bk. *BOA. Cevdet Maliye*, nr. 1786: künyeli ve "Safiyesultanzâde" imzalı arzuhal.

12 bk. Şemdanîzâde, a.e., II-A, s. 57.

13 Râşid Mehmet Efendi, *Râşid Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282, III, 215, 319-320.

14 *Küçükçelebizâde Asım Tarihi (Raşid Zeyli)*, VI, 296-397.

15 Şemdanîzâde, a.e., I, 98, 157.

16 Cengiz Orhonlu, "II. Mustafa", *İA*, VIII, 699. Burada Safiye Sultan'ın dört defa evli olarak gösterilmesi, Kara Mustafa [paşazâde] ve Maktûlzâde Ali'nin aynı şahıslar olması icab ettiğinden yanlıştır.

17 Uluçay, a.e., s. 78.

18 Salih Münir Paşa, "Louis XVI et le Sultan Selim III" *Extrait de la Revue d'Histoire diplomatique*, Paris 1912, s. 4 ve buradan naklen Unat, a.g.m., s. 100; Uzunçarşılı, a.g.m., s. 220.

19 Uluçay, a.e., s. 77-78.

20 Uluçay, a.e., s. 78, n. 1.

Bununla beraber, arşiv belgelerinden Zahide Hanımsultan'ın Ümmügülüm adında bir kızı olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Öte yandan çağdaş bir kaynak olarak Câbi'nin III. Selim devri kayıtları içinde İshâk Bey'den "Safiyesultan üveyisi" olarak bahsetmesi ilgi çekici olmakla beraber,²² genelde duyduklarına yer veren müellifin bu hususta yanlışlığını veya İshâk Bey'in o zamanlar halk arasında bu şekilde anıldığını kabul etmek zorundayız. Ancak Şemdânizâde'nin henüz Safiye Sultan'ın hayatta olduğu bir dönemde babasını "Safiyesultanzâde" olarak tanımlaması Câbi'nin bu kaydını hükümsüz kılmaktadır. Aksi takdirde Mehmet Bey'in Safiye Sultan'ın birinci eşinden üvey oğlu olması icap edecektir. Sultanın bu kocasının daha önceki evliliğinden olması gereken Ahmed Bey isimli bir oğlu olduğu ve buna babasının ölümüyle (1723) Sayda eyaletinin mîrimîrânlık ile tevcih edildiği kaydedilmekle beraber,²³ Mehmed isminde başka bir oğlu olduğu belirtilmemektedir.

Fransa ve Avrupa'ya İlk Seyahati

İshâk Bey 1769'da Rus savaşına iştirak etmek amacıyla Moldovancı Ali Paşa kumandasındaki orduya katılmak üzere Saray'dan ayrılmış, 1770'te Hotin Muharebesi'nde yaralanarak tekrar İstanbul'a dönmüş ve iyileştikten sonra Cezayirli Hasan Paşa'nın idaresindeki donanmaya katılmıştır. İki sene kadar Hasan Paşa'nın hizmetinde kalmış, 1773'te hayatında önemli bir merhale teşkil edecek olan hadise; Baron de Tott ile tanışması gerçekleşmiştir. İshâk Bey'in Tott'un öğrencisi olduğu da ileri sürülmüştür.²⁴ Müteakip seneler içinde bir Rus subayı olan ve Yedikule'deki esaret hayatından henüz kurtulmuş bulunan Binbaşı Zorik ile tanışarak dostluk kurdu ve kendisine Rusya'ya dönebilmesi için borç vererek yardım etti. Bu subaya müslüman kıyafeti içinde Ayasofya'yı gezdirmesi Cezayirli Hasan Paşa'nın amansız tepkisine yol açmış ve İshâk Bey'in Hasan Paşa'nın elinden canını kurtarmak için yurt dışına gitme fikri böylece doğmuştur. İshâk önceleri dostu Zorik'in bulunduğu Rusya'ya kaçmayı düşünmekteydi.

1776'da Tott'a, o sıralarda Rusya'da generalliğe yükselmiş olan Zorik'i, alacağını da tahsil etmek üzere, ziyaret etmek istediğini açtı. Tott, kendisini bu düşüncesinden caydırmış ve Fransa'ya gitmesine öncülük etmiştir. Bunda İstanbul'daki Fransız elçisi olarak bulunan Saint-Priest'in Bâbiâlî ile irtibatta Rum tercümanlara bağlı kalmaktan ve bunların Ruslar lehine yaptıkları tahrifat ve suistimalden kurtulmak üzere bir Türk gencinin lisan eğitiminden geçirilmesinin faydalı olabileceğine dair düşünceler taşımasının ve bu hususta hariciye nazırı olan Vergennes'in de onayını almasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. İshâk Bey, böyle bir seyahat ile ortalıktan

21 BOA. *Cevdet Maliye*, nr. 22624.

22 *Câbi Tarihi* (haz. Mehmet Ali Beyhan), (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1992, vr. 6^b, 14^b.

23 *Küçükçelebizâde*, VI, 12.

24 F.C.H.L. Pouqueville, *Voyage en Morée, a Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de L'Empire Ottoman, pendant les années 1789, 1799, 1800 et 1801*, I, Imprimerie de Marchant, Paris 1805, s. 176.

kaybolmayı, yabancılarla olan yakın ilişkisi sebebiyle kendisine düşman olan Hasan Paşa'dan da bir kaçış olarak görmekteydi. Tott vasıtasıyla Fransız elçisi Saint-Priest ile tanışır ve elçinin yardımıyla Marsilya'ya giden bir gemiye yerleştirilerek Fransa'da Vergennes tarafından kabul edilmesi için bir tavsiyenâme alır. Marsilya'da kendisini İzmir'den gelmiş olan Tott karşılar ve Lyon'a davet ederek bir müddet evinde misafir kalmasını sağlar. Paris'e vardığında College de France'da hoca olan Pierre Jean-Marie Ruffin tarafından ağırlanır, evinde yaklaşık bir sene kadar kalır ve kendisinden Fransızca öğrenir. Bu arada Saray'daki aile fertlerinin de kendisinin kollanması için girişimlerde buldukları anlaşılmaktadır.²⁵ Paris'te on ay kalan İshâk Bey'in, bu süre içinde eğlence hayatına fazlaca kapılmış olduğundan geri gönderilmesine karar verilmiştir. 1777'de bir Tunus elçilik heyetine Toulon'a kadar refakat eden ve Marsilya'da gemiye binerken karşılaştığı bir Ermeni'den Cezayirli Hasan Paşa'nın hâlâ peşinde olduğunu öğrenen İshâk Bey yolunu değiştirir, Cezayir ve Tunus'a yönelir, oralarda birkaç ay kaldıktan sonra Malta ve Girit üzerinden gizlice İzmir'e gelir. Buradan kardeşi İsmail'e bir mektup yazarak gelişmeleri öğrenmek ister. Cezayirli'nin gazabının geçmediğini ve kendisinin Paris'te frenk elbisesi giymiş olduğunu da duymuş olarak hiddetinin daha da arttığını öğrenir. Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul'a gelmeye cesaret edemediğinden önce Enez'e, daha sonra Edirne'ye ve oradan da gizlice İstanbul'a gider (1778).²⁶ İshâk Bey burada kardeşi ile irtibata geçer ve Cenova'ya gitmek üzere ondan borç para alır. Cenova'dan Toskana ve Napoli'ye geçer, oradan Türol üzerinden Viyana'ya ve nihayet Petersburg'a gider. Rus dostu general Zorik'i gözden düşmüş bir halde yaşamakta olduğu Smolasko'daki çiftliğinde bulur ve 1782 senesine kadar onun yanında kalır. Borcunun geri ödenmesini ise ağzına almaz. Bu arada kendisine yapılan Rusya hesabına çalışması ile ilgili câzip teklifleri kabul etmez. Çariçe Katharina'nın desteğini elde etmiş olarak Londra'ya geçerse de (Aralık 1783), burada uzun zaman kalmaz, Paris'e geri döner ve Vergennes tarafından dostça kabul edilir. 1784'e kadar Paris'te Ruffin'in evinde kalır ve o sırada İstanbul'a elçi olarak atanan Choiseul Gouffier ile birlikte geriye döner. İshâk Bey, Choiseul Gouffier vasıtasıyla nihayet Hasan Paşa'nın affına nail olur. O sıralarda sadrazam olan Halil Hamid Paşa'nın (1782-1785) hizmetine girer ve paşanın azlinden hemen sonra Gelibolu'ya sürgün edilışinden idamına kadar ona sadık kalır.²⁷ Bundan sonraki yıllarda hizmete alınan Fransız subay ve teknisyenlerle yakın ilişki içinde bulunduğu ve Fransız elçiliğiyle sıkı temas içinde olduğu, seyahat maksadıyla İstanbul'a gelenlerle aynı meclisi paylaştığı anlaşılmaktadır.²⁸ Fransız elçisi Choiseul Gouffier ile yakın ilişkisi, arşiv belgelerinde "Choiseul'ün ayakdaşı" tanımlamasıyla ifade edilmekte ve "Fransız" lakabıyla anılmasına yol açmaktaydı.²⁹

25 H. Dehérain, *La Vie de Pierre Ruffin, Orientaliste et Diplomate (1742-1824)*, I, 57.

26 Pouqueville, *Voyage*, I, 169.

27 Pouqueville, *Voyage*, I, 169-170.

28 *Voyage de Milady Craven a Constantinople par la Crimée en 1786*, I, 59'den naklen Unat, a.g.m., Paris 1789, s. 105.

29 Unat, a.g.m., s. 97, 105.

İshâk Bey “Şehzâde Elçisi”

İshâk Bey'in Fransa'ya ikinci gönderilişi resmî bir hüviyet arz eder. III. Selim'in Fransa kralı XVI. Louis ile yazışmalarına aracılık etmek üzere kendisini seçmesi sebepsiz değildir. Çocukluğundan beri tanıdığı, Küçük Hüseyin (Paşa) gibi yakın çevresi içinde gördüğü, Halil Hamid Paşa hadisesinde güvenilirliğine şahit olduğu İshâk Bey'i bu gizli mektuplaşma ile vazifelendirirken, kendisinin daha önce Fransa'da bulunmasından ve Fransızlar'la olan yakın ilişkilerinden de istifade etmek istemiş olmalıdır. Bununla beraber, padişah I. Abdülhamid mektup teatisinden habersizdir ve İshâk Bey'in eğitim amaçlı olarak gönderildiğini sanmaktadır. Nitekim, kendisi de topçulukta kullanılan bir cins dürbün ve benzeri bazı eşyaları sipariş etmiştir. Mektup teatisi hizmeti yanında kendisine “tahsîl-i ulûm-i nâfi'a ve kesb-i ma'arif-i lâzime” ve “tahsîl-i istidâd zımında iktizâ eden envâ'-ı fûnûn ve ma'arif ta'lim ve telkîn” olunması da beklenmekteydi.³⁰ Bu anlamda İshâk Bey'i eğitim için Avrupa'ya gönderilenlerin öncüsü olarak saymak yanlış olmayacaktır.

İshâk Bey 31 Temmuz 1786'da bir Fransız gemisi ile gizlice İstanbul'dan yola çıkmıştır. Yanında Şehzâde Selim'in kral ve başvekil için kaleme aldığı iki mektubundan başka Gouffier'in hariciye nazırı Vergennes'e hitaben kendisi için hazırladığı ve Fransa'da yetiştirilmesini iltimas eden bir tavsiyenâme bulunmaktaydı. Toulon'a varan İshâk Bey, burada karantina süresinin bitmesini beklerken, beraberinde getirdiği mektuplar mühürlü bir kutu içinde Versaille'a gönderilmiştir. Nihayet Paris'e varan İshâk Bey, burada Vergennes ve kral tarafından kabul edilmiştir. Getirdiği mektuplar Ruffin tarafından tercüme edilerek 3 Aralık 1786'da Vergennes'e teslim edilmiştir.³¹ Versaille'da Ruffin'in nezaretinde kendisine “düvel-i Avrupa'nın keyfiyet-i ahvâli ve birbirleriyle muvafakat veyahut mugâyeretleri ve sinîn-i vefireden beru icâdolunan fûnûn-ı harbiye ve ma'arif-i bahriye ta'rif ve ta'lim” edilmeye başlanmış ve kralın İshâk Bey'in avdetinde gönderdiği mektupta dile getirdiği üzere kendisi bu gibi bilgiler ile donatılmış ve Fransa'nın en muteber kaleleri, tophaneleri, tersaneleri ve diğer imalathanelerini gezmesi temin edilerek, “lâzım olan âmmе-i ulûm ve ma'arifi cem' ü tahsîl etmiş” olarak dönmesi sağlanmıştır.³² Böyle olmakla beraber, İshâk Bey'i III. Selim devrinde yeniden düzenlenen ve hizmete başlayan mühendishanelerin eğitim kadroları arasında görmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu donanımının kendisinden istifade edilebilir bir seviyede olduğu da şüphelidir. Kendisinin çeşitli vesilelerle kayıtlara geçmesini sağlayan hizmetleri yabancı dil bilgisi sebebiyledir ve ileriki yıllarda sadece tercümanlık ve danışmanlık hizmetinde kullanılmış olduğu görülmektedir. İshâk Bey Versaille'da Vergennes ve onun ölümü üzerine Montmorin ile birçok görüşmelerde

30 Bu konuda Choiseul Gouffier tarafından Şehzâde Selim'e iletilen cevâbi mektup: *TSMA*, nr. 2031, bk. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 217-218.

31 İsmail Soysal, *Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1964, s. 56.

32 Uzunçarşılı, a.g.m., s. 217-219, 243-245.

bulunmuş, kral tarafından ikinci defa kabul edilmiş, bunların Selim'e yazdıkları cevabî mektupları ve bizzat İshâk Bey'in şehzâdeye yazdığı 29 Mayıs 1787 tarihli iki mektubu özel bir kurye ile İstanbul'a gönderilmiştir.³³ İshâk Bey Fransa'da iken kendisine şehzâde Selim tarafından da bir mektup yazılmıştır.³⁴ Bu yazışmalarda Cezayirli Hasan Paşa'nın hâlâ İshâk Bey'in peşinde olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen İshâk Bey'in Cezayirli'den olumlu bir şekilde bahsetmesi ve kendisinin Avrupa'da tanınan bir şahsiyet olarak, devlet hizmetinden alıkonulmaması gerektiğini belirtmesi dikkat çekicidir.

İshâk Bey, I. Abdülhamid'in vefatı ve gençlik yıllarının efendisi ve hamisi olarak kabul ettiği III. Selim'in tahta çıktığını (7 Nisan 1789) duyduğunda İstanbul'a dönmeye karar verir (1789 sonbaharı). Kendisinin İstanbul'a döndükten sonra neler yaptığı kesin olarak tespit edilemiyor. Selim'in İshâk Bey'in hizmetinden memnun kalmadığı, mektuplarında verdiği bilgilerin yetersiz olduğu, özellikle Fransa'nın Osmanlı devleti ile bir ittifaka gideceği zannını uyandırması ve Fransa'nın tahta çıktığında Rusya'ya karşı açmayı düşlediği seferde desteğinin kazanılmadığı, nihayet kralın kendisine yazdığı mektubun içeriğinden hoşlanmadığı bilinmektedir. Bütün bunlar için ayrıca İshâk Bey'i suçlamış olması mümkündür. Pouqueville'in verdiği bilgiye göre, İshâk Bey İstanbul'a vardığında padişah katına ulaşması mümkün olmaz. Bir müddet sonra da, muhtemelen 3 Aralık 1789'da sadrazam olan Cezayirli'nin tasarrufla bir çavuşun nezaretinde mevkuften Limni adasına sürülmek ve orada idam edilmek için yola çıkarılır. Kaderinin acı tecellisine yanar ve kurtuluş ümidi kalmadığını düşünürken, geminin Çanakkale'de durduğu bir esnada Fransız konsolosunun hizmetinde çalışan ve kendisini tanıyan iki yahudi tercüman imdadına yetişir. Konsolosun girişimleri ve oradaki Cezayirli gemicilerin yardımları ile İshâk Bey kaçırılarak kurtarılır. İzmir'deki Fransız konsolosu Amoureux kendisini saklar ve korur. İshâk Bey iki üç sene burada kalır. 1792'de, kendisi ile beraber sarayda yetişmiş olan Başçukadar Hüseyin Paşa'nın kaptan-ı derya olduğunu duyması üzerine bununla haberleşir ve hayatta olduğunu bildirir. İstanbul'a döndüğünde başına birşey gelmez. Hüseyin Paşa'nın himayesine girer ve paşanın maiyetinde çalışır.³⁵

İshâk Bey'in Küçük Hüseyin Paşa'ya müşavirlik ve tercümanlık hizmeti vermekte olduğu, Tersane'deki iyi hizmetlerinin takdir edildiği³⁶ ve daha sonraki çeşitli hadiseler vesilesiyle de kendisinden yabancı dil bilmesinden ötürü istifade edildiği anlaşılmaktadır. Fransa'nın Mısır'a saldırması, "eski bir Fransız" olarak kendisini herhalde zor duruma sokmuş olmalıdır. Mısır'ın tahliyesi için yola çıkartılan ordu ve donanma; bu amaçla yapılan Rus ve İngiliz ittifakları sebebiyle lisan bilir bir şahsiyet olması

33 Bunlar için bk. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 227-238.

34 Bu yazışmaların metin ve resimleri için bk. Uzunçarşılı, a.g.m., s. 231-239.

35 Pouqueville, *Voyage*, I, s. 170-171.

36 BOA, HH. nr. 1444.

bakımından, Küçük Hüseyin Paşa'nın müşaviri ve tercümanı olarak İngilizler'le beraber çalışmış ve Fransızlar'la yapılan görüşmelerde faydalı hizmetler ifa etmiş, Mısır'ın tahliyesi ile ilgili olarak Fransızlarla yapılan görüşmelere Kaptan Paşa adına iştirak etmiş ve bu amaçla hazırlanan mukavelenameye imza atmıştır.³⁷ Kendisini o sıralarda tanımış olan genç Hammer, hatıralarında onun, "uzun zamanlar Paris'de yaşamış olduğunu, "filo kaptanı" olarak vazife gördüğünü, kaptan paşanın amiral gemisinde verilen ziyafetin Avrupa usûlüne göre tertiplenmesine yardım ettiğini ve paşanın müşavirliğini yaptığını bildirmektedir.³⁸

İshâk Bey, 1805'te Avrupa'da Fransa, dolayısıyla Napoleon lehine değişen şartlar karşısında tekrar sahneye çıkar³⁹ ve Fransa ile yapılması düşünülen ittifakta Fransa'ya yollanılarak istifade edilmek istenirse de, kendisine pek güvenilmediği de açığa vurulur.⁴⁰ Kaptan-ı Derya Bostancıbaşı Hafız İsmail Paşa'nın gerek kaptanlığında gerekse sadaretinde Paşa'nın maiyetinde hizmetinden istifade edilmiş, ancak İsmail Paşa'nın azliyle tekrar gözlerden uzaklaşmış olduğu bildirilmektedir (1806). Bunda Paşa'nın Nizâm-ı Cedîd aleyhtarı tutumu ve Nizam-ı Cedîd'in Rumeli'ye de teşmilinin akim kalmasıyla ilgili olarak patlayan ayaklanma (Edirne Vak'ası) ve tehlikeli gelişmelerden kendisini uzak tutmak istemesi etken olmuş olmalıdır. Karışık ve netameli zamanlarda ortadan kaybolmak İshâk Bey'in eskiden beri takip ettiği bir davranış şekli olmuştur.

Şubat 1807'de İngiliz filosunun İstanbul önlerine gelmesi⁴¹ İshâk Bey'in Fransız elçisi Sebastiyani ile olan yakın iş birliğini gözler önüne serer ve son defa olmak üzere tarih sahnesine çıkmasına vesile olur. Bâbîâlî'yi Fransız yanlısı siyasetten ayrılması talebiyle İstanbul'u bombalamakla tehdid eden filonun, şehrin savunulması ile ilgili gerekli askerî tedbirlerin alınmasına kadar oyalanması için sürdürülen görüşmelerde İshâk Bey önemli bir rol oynar. Filo kumandanı Duckworth ve İngiliz elçisi Arbuthnot ile yapılan görüşmelerin yürütülmesine katkıda bulunur. İshâk Bey bu amaçla 21 ve 22 Şubat günleri amirallik gemisi olan Royel George'a çıkmıştır.⁴² Bu görüşmelerde divan tercümanı Hançerî Efendi de vazife almış olduğundan, bazı kaynaklarda hangisinin gönderilmiş olduğuna dair tereddütlü ifadelerin yer alması geçersizdir.⁴³

Şubat 1807'de İngiliz filosunun birşey yapamadan geri çekilmesi ve akabinde meydana gelen Nizâm-ı Cedîd aleyhtarı isyan ve Selim'in tahtan indirilmesi (29

37 *Cevdet Tarihi*, VII, 125; *Câbi Tarihi*, vr. 65^b; Douin-Fawtier-Jones, *L'Angleterre et L'Égypte La Politique Mameluke (1801-1803)*, Soc. Roy de Georg, Kahire 1929, I, 60-61; BOA, *Mühimme Defteri*, nr. 177, 181, 211.

38 J. von Hammer, *Erinnerungen aus meinem Leben 1774-1852*, Adolf, Wien-Leipzig 1940, s. 72, 101.

39 *Câbi Tarihi*, vr. 32^a-32^b.

40 Unat, a.g.m., s. 97.

41 Bu konu ile ilgili bir çalışma tarafımızdan hazırlanmaktadır.

42 Douin-Fawtier-Jones, *L'Angleterre et L'Égypte*, I, XCVI-XCIX; *Câbi Tarihi*, vr. 88^a; BOA, HH, 7975.

43 bk. *Cevdet Tarihi*, VIII, 158; Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-vukuat*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, IV, 44; İhsanoğlu, *Başhoca İshâk Efendi*, s. 5, n. 17.

Mayıs 1807) olayları, İshâk Bey'in tekrar ortadan kaybolmasına sebep olmuştur. Bu karışık dönemde, muhtemelen Fransız elçisi Sebastiyani'nin himayesinde olarak, o dönem ilerici ricalinin pek çoklarının yaptığı gibi kaçarak canını kurtarmış olmalıdır. Kendisi ve kardeşi İsmail ile ilgili bu hadise sonrası herhangi bir ize rastlamak şimdiye kadar mümkün olamamıştır.

Kendisini şahsen tanımış olan bir müellifin eserinde “çok zeki, dikkate değer bir şahsiyet, Fransa, Rusya ve İngiltere'de bulunmuş, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın dostu ve tercümanı” olduğu belirtilen İshâk Bey, “Fransız ve Türk karakterinin tüm kötü taraflarını şahsında birleştirmiştir” şeklinde nitelendirilmekte, İslâma karşı olan “reformcu” tutumundan ötürü herkesin düşmanlığını üzerine çektiğine işaret edilmektedir.⁴⁴ Câbi'ye göre Fransızca yanında İngilizce de bilmekteydi.⁴⁵ İshâk Bey'in Mühendishâne hocası İshâk Efendi ile karıştırılmaması icap etmektedir. Nitekim İshâk Bey'in İngiliz filosu ile görüşmeleri sürdürdüğü tarihte (Şubat 1807), İshâk Efendi'nin 1806-1815 yılları arasında olmak kaydıyla Mühendishâne-i Berrî'de talebe olarak bulunduğu ayrıca belgelenmiş bulunmaktadır.⁴⁶ Ortadan kaybolduğu sıralarda 55-60 yaşlarında olmalıdır.

---

44 R. T. Wilson, *History of the British Expedition to Egypt*, London 1802, s. 75; Douin-Fawtier-Jones, *L'Angleterre et L'Égypte*, I, 60-61.

45 *Câbi Tarihi*, vr. 88^a.

46 bk. İhsanoğlu, *Başhoca İshâk Efendi*, s. 5, 9.